

Blåmärken och blodsår: Kroppen som vittne i senmedeltidens rättspraxis¹

Christine Ekholst

I augusti 1476 stod två män inför rätta i Stockholms rådstuga. De blev båda dömda och bötfällda för vad vi idag skulle kalla misshandel. Rådstugans domböcker är mycket kortfattade och noterade i regel bara namnet på förövaren, brottet och straffet. Rådets skrivare nedtecknade i detta fall att Paul dömdes till en bot på tolv mark och Magnis till 24 marks bot, i båda fallen för att ha slagit en annan.² Brottet specificerades alltså enbart som att ”ha slagit någon” men som synes dömdes de till olika saköre utan att det förklarades varför.

I det sena 1400-talets Stockholm kunde straffet för att ha slagit någon variera från sex mark till den enorma summan 160 mark. I de fall då brottslingen dömdes till så höga böter var våldsbrottet kategoriserat som ett fridsbrott eller, snarare, edsöresbrott som det kallas i lagen. Majoriteten av misshandelsfall ledde till sakören på under 40 mark.³ Precis som idag kan vi anta att straffet återspeglade hur allvarlig misshandeln bedömdes vara, det vill säga hur svårt skadat offret hade blivit. Som i fallet ovan, saknas ofta upplysningar om hur påföljden bestämts. Hur bedömdes då misshandel? Vilka kriterier var viktiga i bedömningen av straffet? Denna artikel syftar till att belysa hur misshandel beskrevs, bedömdes och straffades i senmedeltida stadsrätt.

¹ Tack till Christian Hohenthal som tog sig tid att läsa och kommentera artikeln.

² Johan Axel Almquist, Hans Hildebrand & Emil Hildebrand (red.), *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 2:1 Stockholms Stads Tänkeböcker 1474–1483 samt Burspråk* (Stockholm 1917) s. 65. För enkelhetens skull kommer jag använda termen böter eller bot, från fornsvenskans bot, även om denna summa också innebar ersättning till offret, vilket diskuteras nedan. Denna användning återspeglar hur lagstiftarna såg på termen bot. Jag har genomgående avstått från att modernisera personnamn och behållit den stavning som används i tänkeböckerna.

³ Som anges nedan så baseras denna studie på alla fall av misshandel i Stockholms stads tänkeböcker under åren 1474–1483.

Våld som historiskt fenomen har varit en omdebatterad forskningsfråga, det kan ses som något essentiellt mänskligt, något affektbestämt eller som kulturellt och historiskt betingat.⁴ Karin Hassan Janson beskriver våld som en form av kommunikation i det förmoderna samhället.⁵ Också Hannah Skoda tillskriver det medeltida våldet en kommunikativ funktion med en egen ”grammatik” baserad på lokalsamhällets delade referensramar vilka gav våldet mening.⁶ Hon skriver att våldet på medeltida gator var en ”integral part of social relations, with a deeply rooted rationale (though rarely consciously articulated), to manipulate self-image, and one’s place within the community.”⁷

I de svenska medeltidslagarna (ca. 1250–1442) framstår våld som en förväntad reaktion vid konflikter. Det kunde riktas mot en person men också mot hans egendom, inklusive djur och, i de äldre lagtexterna, slavar.⁸ Lagstiftarna använde inte ordet misshandel utan kallade fysiskt våld för sårsmål; detta ord syftade både på ett rättsligt fall som gällde sår och själva såret. Dessa delar av de svenska medeltidslagarna liknar de äldre germanska tarifferna som består av listor på skador som följs av det straff, i regel böter, som dessa ledde till. De tidigmedeltida germanska lagarna kunde vara mycket detaljerade; en lagtext stipulerade exempelvis olika bötesbelopp för en skada på övre respektive nedre ögonlocket.⁹ De svenska lagarna saknar denna detaljnivå, men de innehåller också listor över skador på olika kroppsdelar och de sakören som skulle betalas för att ha åsamkat dessa. Bestämmelserna innehåller olika bötesbelopp för att skada eller hugga av händer, fötter, fingrar eller tår, med flera.

Straffet för att skada en annan kallades sårabot. Om misshandeln hade lett till en permanent skada, en funktionsnedsättning, skulle en ”lytesbot” betalas utöver såraboten. Lytesbot skulle också betalas om förövaren hade förvällat offret ett märkbart ärr. Lagarna preciserar att ärrret måste vara synligt över tingsplatsen eller från andra sidan gatan, för att en lytesbot skulle betalas ut.¹⁰ Överlag fokuserade lagstiftarna på det som var synligt och mätbart; fysiska skador sågs och räknades som tydliga separata enheter.¹¹

Lagar och rättslig praxis är naturligtvis två skilda saker. Olika former av våldsbrott förekommer flitigt i de senmedeltida domsprotokollen och som Dag

⁴ För en diskussion om den svenska forskningsdebatten om våld, se: Dag Lindström, ”Oärliga mästare och kivande makar: Ett och annat om rättskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden”, i *Historisk Tidskrift* 114:4 (1994) s. 513–554; Karin Hassan Jansson, ”Våld som aggression eller kommunikation? Hemfridsbrott 1550–1650”, *Historisk tidskrift* 126:3 (2006) s. 429–433.

⁵ Jansson (2006).

⁶ Hannah Skoda, *Medieval Violence: Physical Brutality in Northern France, 1270–1330* (Oxford 2013) s. 18–49.

⁷ Skoda (2013) s. 57.

⁸ Christine Ekholst, *A Punishment for Each Criminal: Gender and Crime in Swedish Medieval Law* (Leiden 2014) s. 76–107. Mitt språkbruk reflekterar medeltidslagarna som nästan genomgående använder ”han.”

⁹ Lisi Oliver, *The Body Legal in Barbarian Law* (Toronto 2011) s. 99–101, 159–62.

¹⁰ Christine Ekholst, ”The Value of a Thumb: Injuries and Disability in Swedish Medieval Law”, *Mirator* 20:2 (2021) s. 38–53.

¹¹ Ragnar Hemmer kallar dessa effektenheter. Hemmer, *Studier rörande straffutmätningen i medeltida svensk rätt* (Helsingfors 1928) s. 209.

Lindström visat var misshandel den vanligast förekommande brottskategorin under 1470- och 80-talen i Stockholm.¹² Eva Österberg konstaterar att våldsanvändning inte ledde till stigmatisering av förövaren. Hon menar tvärtom att det kan ha varit ”a matter of honour for a man to assert his views with bodily force.”¹³ Mycket forskning har betonat ärans stora betydelse i det förmoderna samhället. Att försvara sin heder och ära framstår som ett vanligt motiv bakom våldshandlingar.¹⁴ Men som Karin Hassan Jansson skriver: ”kopplingen mellan manlighet, ära och våld var mer komplicerad än vad man tidigare menat.”¹⁵ Det vill säga det var inte så enkelt som att en våldsam man alltid uppskattades av lokalsamhället.

Flera forskare har visat att domstolarna ofta tillämpade mildare straff än vad lagen krävde.¹⁶ Eva Österberg har betonat att rätten fluktuerade mellan att straffa vissa brott väldigt hårt, med syfte att avskräcka, medan andra domslut snarare syftade till att nå en förlikning mellan parterna.¹⁷ Äldre forskning betonade ofta att den medeltida rätten hade ett utpräglat konsekvenstänkande, där gärningsmannens intention spelade liten roll. Detta bör nyanseras. De svenska medeltidslagarna tog hänsyn både till konsekvenserna av ett brott och till intentionen bakom handlingen. Vikten av uppsåt och intention betonades dessutom starkare över tid.¹⁸ Motivet bakom våldshandlingarna i tänkeböckerna förblir tyvärr ofta okänt. I några fall kan vi se att en person döms för okvädingsord och att mottagaren av dessa döms för misshandel. Likaså hittar vi många fall där två (eller flera) parter i ett slagsmål döms för misshandel. Vi kan med stor sannolikhet förutsätta att rätten ansåg att våldet oftast var avsiktligt eftersom det annars benämndes som våda.¹⁹

Jag vill med denna artikel fokusera på hur bedömningen av misshandel gick till i rådstugan, något som inte har belysts i detalj tidigare. Jag kommer att visa att Stockholms rådstuga genomförde systematiska utvärderingar av skador. Genom att tillämpa ett konkret och mätbart system för att bedöma misshandel skapades ett närapå automatiserat sätt att värdera fysiska skador och bötfälla brottslingar. Detta system byggde på stadslagens bestämmelser, men rådstugan utvecklade också en egen terminologi som ibland frångick lagen. Rådstugans rättsliga

¹² Eva Österberg & Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns* (Uppsala 1988) s. 88.

¹³ Österberg & Lindström (1988) s. 55.

¹⁴ Forskningen är omfattande, för studier av Stockholms tänkeböcker, se Ekholst, ”Vardagsbråk och storpolitik: Konflikter och våld i 1520-talets Stockholm”, i Claes Gejrot *et al.* (red.), *Sverige 1523* (Stockholm 2023) s. 315–320; Maria Kaspersson, *Dödligt våld i Stockholm på 1500-, 1700- och 1900-talen* (Stockholm 2000) s. 70.

¹⁵ Jansson (2006) s. 449.

¹⁶ Niklas Ericsson, *Rätt eller fel? Moraluppfattningar i Stockholm under medeltid och vasatid* (Stockholm 2003) s. 199; Eva Österberg, *Folk förr: Historiska essäer* (Stockholm 1995) s. 140–43, 153; Österberg & Lindström (1988) s. 63–64.

¹⁷ Österberg (1995) s. 143. Jag har också betonat detta i Christine Ekholst (2023) s. 324.

¹⁸ Ekholst (2014) s. 42–44; Ericsson (2003) s. 68.

¹⁹ Ett möjligt undantag är Jenis Björnsson som dömdes till 36 mark för att han red omkull två gamla kvinnor som fick tre blånader. *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 198.

terminologi var i huvudsak konsekvent, men denna förändrades också i någon mån över tid. I en del fall ser vi också varierande och oklara beteckningar för till synes samma brott. Lagstiftningens fokus och rättspraxis skiljs ibland åt. Lagstiftarna gav mycket utrymme åt avhuggna kroppsdelar samt permanenta funktionsnedsättningar, men denna typ av skador förekommer mycket sällan i rådstugans domar.

I likhet med andra forskare betonar jag rådstugan som en arena för konfliktlösning. Detta gällde dock i regel enbart mindre allvarliga brott som ledde till böter såsom misshandelsmålen. I samband med detta vill jag presentera en hypotes kring hur böterna betalades som kan ge oss nya möjligheter att utforska tänkeböckerna och bidra till hur de kan användas i brotthistorisk forskning.

Lag och rätt i senmedeltidens Stockholm

De svenska medeltidslagarna kan delas in i tre kategorier: landskapslagar, landslagar och stadslagar. Det är de sistnämnda som är av intresse här. Den äldsta bevarade stadslagen är från slutet av 1200-talet och kallas Bjärköarätten. Den ersattes någon gång efter 1350 av Magnus Erikssons stadslag. Denna är i sin tur en blandning av bestämmelser från den äldre Bjärköarätten och från Magnus Erikssons landslag. Ungefär en tredjedel av stadslagens bestämmelser överensstämmer med landslagen.²⁰ Både Bjärköarätten och stadslagen var avsedda att användas i alla svenska städer, men båda visar att de främst kompilerades för Stockholm, rikets största och viktigaste stad.²¹

Det finns väldigt få källor från rättspraxis bevarade för medeltiden. Vissa medeltidsbrev beskriver straff för allvarliga brott, men dessa tenderar att involvera frälset och avspeglar därför inte rättstänkandet i stort. De äldsta domsprotokoll vi har bevarade är från 1400-talet och från städer. Arbogas stadsböcker finns bevarade från 1450-talet, medan Stockholms äldsta stadsböcker är från 1474. Stadsböckerna kallas för tänkeböcker vilket kommer från medellågtyskans *denke-bók* vilket i sin tur kommer från *Andenken*, minne.²² Stockholms tänkeböcker är skrivna på yngre fornsvenska och innehåller mycket varierande notiser: egendomsärenden, stadsadministration, skatteärenden, etc. De ger en bild av stadens styrelse och invånarnas aktiviteter i relation till de styrande. Staden styrdes av ett råd som leddes av borgmästarna, men det var kungens representant, fogden på Stockholms slott, som fungerade som ordförande.²³

I tänkeböckerna finner vi rådstugurättens domar instuckna bland de andra notiserna. Informationen under 1400-talet är lakonisk, ibland på gränsen till det absurda, som i ett fall som i sin helhet lyder: ”Borg Busse böter 36 mark för tre

²⁰ Österberg & Lindström (1988) s. 25.

²¹ Göran Dahlbäck, *I medeltidens Stockholm* (Stockholm 1988) s. 55.

²² Theresia Pettersson, *Stockholms stads tänkeböcker: Funktionell texthistoria 1476–1626* (Stockholm 2017) s. 41. Dahlbäck (1988) s. 61.

²³ Dahlbäck (1988) s. 58.

sår som han slog Gertrud. *Tenetur* tio mark. Är död.”²⁴ Skrivaren hade lagt till de två sista orden vid ett senare tillfälle. Theresia Pettersson, som har studerat språkbudet i tänkeböckerna, skriver att de antagligen baserades på anteckningar förda av skrivaren under mötena, men de böcker vi har bevarade är renskrivna och redigerade efteråt. Språket i tänkeböckerna och därmed den rättsliga terminologin berodde på vilken skrivare som förde anteckningar och sedan renskrev dessa. Under perioden 1472–1487 hette stadsskrivaren Ingevald och han har skrivit alla notiser som studeras här.²⁵

Det svenska ordet tänkebok kommer som sagt från tyskans ord för minne och det belyser böckernas syfte: De innehöll det som behövde bevaras i minne. I misshandelsmål har skrivaren noterat den person som blev dömd, brottet, den bot som brottslingen var skyldig och ofta, men långt ifrån alltid, brottsoffrets namn. I tillägg, i slutet av varje dom som ledde till böter, har skrivaren tillagt det latinska ordet *tenetur* vilket i sin tur följs av ytterligare en summa, denna summa är i några fall densamma som boten men i en överväldigande majoritet av fallen betydligt lägre.²⁶

Skrivaren nedtecknade notiserna på fornsvenska, men han använde även ord och fraser på latin (och mer sällan medellågtyska). *Tenetur* betyder ”hålles till” eller ”är skyldig.” Begreppet används ibland i tänkeböckerna om den summa en person var skyldig en annan.²⁷ Den exakta betydelsen av *tenetur* i tänkeböckerna är oklar och omdiskuterad. Den kanske mest intuitiva förklaringen, att det är den summa som återstår att betala av boten, är den minst troliga. *Tenetur*summan är mycket lägre än saköret och det skulle alltså ha inneburit att personen på plats redan hade betalat en högre summa. Andra förklaringar till betydelsen är att det var det verkliga saköret som skulle betalas och då alltså efter straffsänkningar satta i system. Göran Dahlbäck föreslår att det kan förklara varför *tenetur*beloppen är olika för olika personer fast de dömts för samma sorts brott. Det skulle alltså vara en form av dagsbötersystem som anpassade boten efter förövarens betalningsförmåga. Min undersökning av förövarnas sociala ställning i förhållande till *tenetur*beloppet styrker dock inte denna tolkning.²⁸ Ytterligare ett alternativ är att det var stadens och kungens andel av böterna.²⁹

Det förblir okänt hur och när saköret faktiskt betalades. Således vet vi alltså inte hur mycket av bötessumman som den dömde i själva verket betalade. Enligt stadslagen skulle böter i allmänhet treskiftas eller tuskiftas. Vanligtvis gick en

²⁴ ”Borg Busse zaker xxxvj (36) marck fore iij (3) saar han slog Gertvde. *Tenetur* x (10) marck. Är dödh.” *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 339.

²⁵ Pettersson (2017) s. 56–61.

²⁶ 1474–1488 utgör *tenetur*beloppet ca 20% av saköresbeloppet. Christine Ekholst, ”Straffsänkningar i senmedeltidens Stockholm: En studie i bötesstraffet vid Stockholms rådstugurätt 1474–1488”, (opublicerad C-uppsats, Stockholms universitet, 1999) s. 12.

²⁷ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 247.

²⁸ Dahlbäck (1988) s. 183; Ekholst (1999) s. 18.

²⁹ Emil Hildebrand, ”Anmärkningar och tillägg”, i Johan Axel Almquist, Hans Hildebrand & Emil Hildebrand (red.) *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 2:1 Stockholms Stads Tänkeböcker 1474–1483 samt Burspråk* (Stockholm 1917) s. 497.

tredjedel till målsägaren, en till staden och en till kungen. När myndigheterna var målsägare tudelades böterna och gick i lika delar till stad och kung. Detta gällde till exempel de många fall som rörde ordningsförseelser. Böter för misshandel skulle treskiftas, och, som nämnts, i tillägg till målsägarboten skulle det även utgå ekonomisk kompensation om offret hade fått en funktionsnedsättning eller ett permanent arr. Denna bot gick i sin helhet till målsägaren.³⁰

Generellt sett måste det ha varit mycket svårt för vanliga människor – hantverkare eller deras tjänare – att på plats betala böterna för misshandel. Detta gäller även de lägre böterna om sex mark. 1460 tjänade en smed fem mark om året; en ko kostade 4 mark.³¹ Den mycket vanliga bötesnivån, 24 mark, måste ha varit i stort sett omöjlig att betala direkt på plats. Som jag kommer att beskriva nedan finns det i tänkeböckerna indikationer på att den summa som finns angiven efter *tenetur* är den del av saköret som skulle betalas till myndigheterna, och denna summa inbegrep både stadens och kungens del. Det innebar att målsägarens del betalades separat. Vad den dömde slutligen betalade kan inte med säkerhet avgöras eftersom det fanns möjlighet för de två parterna att förhandla om hur och när målsägarboten skulle betalas. Artikeln kan alltså påvisa hur rätten dömde och resonerade, medan det förblir okänt vad förövaren slutgiltigt fick betala.

Artikeln baseras på en analys av Stockholms tänkeböcker under åren 1474–1483. Under dessa tio år noterade skrivaren 370 fall av misshandel som ledde till en dom och då straffutmätningen alltså kan bedömas.³² Först behöver vi dock se hur misshandel skulle dömas enligt stadslagen.

Blåmärken, blodviten och sår i den medeltida stadslagen

”A wound can indict, convict, acquit; wounds are legal entities, inflicted in the course of justice and injustice.” skriver Larissa Tracy och Kelly DeVries.³³ I de svenska medeltidslagarna fungerade skador och sår just som bevis och vittnesmål på vad som inträffat.³⁴ Den äldre stadslagen, Bjärköarätten, beskriver en rad olika sår och skador som följs av de bötessummor som skulle betalas då någon åsamkat dessa. Lagen har dessutom olika straff beroende på om misshandeln ägde rum på förmiddagen eller eftermiddagen, samt var det skedde (våld i badstugan bestraffades till exempel hårdare).³⁵ Som nämnts så bygger Magnus Erikssons

³⁰ Ekholst (2021).

³¹ Lars O. Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar* (Stockholm 1984) s. 18, 50.

³² Antalet fall och fördelning mellan olika brott varierar kraftigt mellan olika år. Österberg & Lindström (1988) s. 45, 92.

³³ Larissa Tracy & Kelly DeVries, “Introduction: Penetrating Medieval Wounds”, i Larissa Tracy & Kelly DeVries (red.), *Wounds and Wound Repair in Medieval Culture* (Leiden 2015) s. 2.

³⁴ För en mycket detaljerad genomgång av olika sår i medeltidslagarna, se Hemmer (1928) s. 90–158.

³⁵ Bjärköarätten, 12 och 12 §1–3. Hans Samuel Collin & Carl Johan Schlyter, *Corpus Iuris Sueo-Gotorum Antiqui*. Volym 6 (Lund 1844).

stadslag både på den äldre stadslagen och på landslagen. Den yngre stadslagen i likhet med landslagen innehåller mer abstrakt och mindre specifik lagstiftning än Bjärköarätten men även den listar kroppsdelar och deras pris.

Den allvarligaste formen av sårsmål var ett fullsår (*fullsår*) och enligt stadslagen kunde detta ske när en person hade blivit huggen eller stucken i bröstet eller i armen, i lårben eller skenben så att benet bröts eller benskärvor fick tas ut från såret. Skadan skulle vara så allvarlig att armen eller benet behövde spjälkas. Ett fullsår kunde också innebära en skada i kindbenet eller huvudet. Bötesbeloppet för att orsaka ett fullsår var 20 mark som skulle tredelas mellan målsägare, stad och kung. Om skadan inte var ansedd som ett fullsår, kallades det ett köttår eller att någon hade slagit en annan blå och blodig. Detta ledde till en tolvmarksbot. Samma saköre gällde för att slå någon en "full skena," ett sår då inga benbitar togs ut.³⁶ Ordet skena är ett rättsligt begrepp som är något oklart, men sannolikt markerade det en skada där huden hade brustit men såret inte gick hela vägen ned till benet.³⁷ Av lagtexterna framstår det som att det för lagstiftarna var uppenbart huruvida en skada var ett fullsår eller en skena, eller en annan mildare form av sår.

I stadslagens hierarki av sår var den minst allvarliga formen av misshandel att slå en "pust" eller dra någons hår. En pust tolkas i regel som en örfil eller slag med handen. För dessa förseelser skulle förövaren bötfällas till sex mark. Samma saköre gällde för att dra sitt svärd.³⁸ Vi ser alltså tre nivåer beroende på hur allvarlig skadan var: ett fullsår ledde till 20 marks bot, en skena (eller köttår) till tolv mark och en örfil, hårdragning eller att hota någon med ett svärd till sex mark. Alla dessa böter fördubblades om våldsbrottet skedde under fridstider; dessa varade från pingst till Jungfru Marias födelsedag (8 september) och mellan julafton och St. Knutsdag (som då inträffade den 7 januari).³⁹

Stadslagen innehåller också listor med olika former av stympningar och förlust av kroppsdelar. Om någon orsakade ett fullsår som ledde till att näsa, öra, öga, en hand eller en fot helt högs av skulle 20 mark betalas direkt till målsägaren och 20 till stad och kung. Om någon hade huggit av två av dessa kroppsdelar eller en mans penis eller tunga skulle det bötas med 80 mark vilket var en mycket hög bot. Hade förövaren inte råd med denna summa skulle det betalas med "lem för lem."⁴⁰ För andra våldsgärningar som ledde till en permanent skada fick förövaren som nämnts betala en lytesbot. Denna summa var ofta lägre än själva

³⁶ Hädanefter används förkortningen MEST för Magnus Erikssons stadslag, detta följs av namnet på balken, flockens nummer (paragrafen) samt eventuella underflockar. MEST, Sårsmål med vilja 7, 9.

³⁷ För olika tolkningar av särterminologin i medeltidslagarna, se Christine Ekholst, *För varje brottling ett straff: Föreställning om kön i de svenska medeltidslagarna* (Stockholm 2009) s. 136–142.

³⁸ MEST, Sårsmål med vilja 12.

³⁹ MEST, Sårsmål med vilja 1 §1. Julfriden är längre i stadslagen än vad som tillämpades i Stockholm på 1400-talet. *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 427, 435.

⁴⁰ MEST, Sårsmål med vilja 3 & 3 §2, 4, 5, 6.

såraboten, men eftersom den i sin helhet gick till offret kunde det bli ett högre belopp än såraboten.⁴¹

Precis som den äldre stadslagen, preciserade Magnus Erikssons stadslag att våldsgärningar mot en kvinna med ”ill vilja och arg hand” skulle straffas som om de hade gjorts mot en man. Stadslagen preciserar att om en kvinnas båda bröst hade huggits av skulle det bötas som om en mans penis eller tunga hade blivit stympade. Detta gällde dock enbart om båda brösten hade huggits av med ett slag, om förövaren hade fällt ett andra hugg då hade han brutit edsöret. Magnus Erikssons landslag tillämpade biltoghet (fredlöshet) som straff för edsöresbrott. Stadslagen stipulerade istället extremt höga böter för edsöresbrott, 160 mark. Om förövaren inte kunde betala denna summa skulle han istället avrättas.⁴²

Hur skulle då åtal för misshandel gå till? Sårabalken inleds med att förklara att om man ”vill binda någon till sår” skall han tillkännage detta för vänner, fränder och rådmän och visa dem vem som hade gjort skadan.⁴³ I andra flockar framgår att det krävdes två mäns vittne för att binda någon till sår. Om den anklagade istället fick chans att värja sig skulle han intyga sin oskuld genom att gå ed tillsammans med fem andra, så kallad sexmannaed.⁴⁴ Dessa personer vittnade inte om vad som hade skett; istället intygade de att den anklagade var ärlig och att hans ed därmed var sanningsenlig.⁴⁵ Vi får väldigt lite information om hur skadorna i praktiken skulle bedömas. I en flock står det att *godbe man sea* huruvida det var ett kötsår eller ett fullsår.⁴⁶ Adjektivet *godbe* betyder god, men ska i denna kontext snarare förstås som hederlig eller väl ansedd.⁴⁷ I ett annat sammanhang fastställs att om offret blivit så skadat att vederbörande inte kan komma till rådstugan, skall fogden, borgmästaren och rådmännen utse fyra män som skall ”se och pröva” hans sår.⁴⁸

För att sammanfatta: Stadslagen innehåller listor med saköresbelopp för olika mer eller mindre precisa skador på olika kroppsdelar. Den föreskrev också separat ekonomisk kompensation för skador som ledde till funktionsnedsättningar.⁴⁹ Misshandel skulle bestraffas genom böter på tre nivåer. Ett fullsår ledde till 20 marks bot, ett kötsår tolv mark och en örfil sex mark. I alla dessa fall har det i

⁴¹ Till exempel om gärningsmannen hade huggit av en tumme, fick han en bot på tolv mark för sårålet. Denna summa delades i tre, och en tredjedel gick till offret, de andra två tredjedelarna till stad och kung. Till detta kom en lytesbot på nio mark som i sin helhet gick till offret (alltså fyra mark plus nio). Lytesboten varierade dock stort. MEST, Sårämål med vilja 4, 6.

⁴² MEST, Sårämål med vilja 20.

⁴³ MEST, Sårämål med vilja 1.

⁴⁴ MEST, Sårämål med vilja 3, 4, 5. I tänkeböckerna förekommer en rad misshandelsmål då en man lovar att gå ed eller fullföljer en ed för att hävda sin oskuld. I rådstugan utfördes oftast eden tillsammans med fem andra män enligt lagen, men ibland enbart med två andra, tremannaed.

⁴⁵ Österberg & Lindström (1988) s. 31.

⁴⁶ MEST, Sårämål med vilja 9.

⁴⁷ Carl Johan Schlyter (red.), *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Samling af Sveriges gamla lagar, Vol. 13 Ordbok till Samlingen af Sveriges gamla lagar* (Lund 1877) uppslagsord ”goþer.”

⁴⁸ MEST, Sårämål med vilja 10.

⁴⁹ Lyte omnämns i sju av de 21 flockarna i Sårämål med vilja.

stadslagen genomförts en straffskärpning jämfört med den äldre Bjärköarätten; ofta är bötesbeloppen dubbelt så höga.

Våldsförövare och offer i det medeltida Stockholm

I det följande skall vi fokusera på hur misshandel hanterades i rättslig praxis. Först kommer jag att ge en generell skildring av vilka förövare och offer vi möter i materialet, sedan studeras hur själva skadorna utvärderades och då särskilt om läkarkunniga deltog i bedömningen. Efter detta beskriver jag det system som användes vid bötessättning.

Denna studie baserar sig på en genomgång av tänkeböckerna under perioden 1474–1483. Under denna period finns 411 fall som berör misshandel i någon form och 370 av målen har en dom för misshandel.⁵⁰ Som nämnts ovan innehåller dessa notiser inte vidare mycket information: vanligtvis namnet på den dömda, brottet och sedan vad personen dömdes till. Stadens skrivare Ingevald använde två standardformuleringar i misshandelsfall. Antingen, ”Ketill skraddare saker [böter] tolv mark för att han högg Magnis Graabo. *Tenetur* tre mark.” Den andra typ av formulering vi möter är istället ”Samma dag räckte Mikel Laurenssohn handen för sex mark eftersom han hårdrog Simon skeppare. *Tenetur* två mark.”⁵¹ Fornsvenskan saknar stavningsregler och detta gällde även personnamn. Personnamnen påvisar mycket liten variation; det förekommer till exempel 53 Olaff i alla dessa fall. Några av dessa Olaff kan vara samma person eftersom skrivaren inte tillämpade ett konsekvent system för att åtskilja personer med samma namn. En person kan kallas Olaff Andersson på ett ställe och Olaff bältare på ett annat. Detta gör att det är mycket svårt att avgöra hur ofta samma person blev dömd för misshandel och svårt att följa hur personkonflikter utvecklades.

I de allra flesta av de 370 fallen använder skrivaren någon av de kortfattade standardformuleringarna ovan. Både män och kvinnor framträder som målsägare och åtalade, men enbart 7 procent av de som dömdes för misshandel var kvinnor. Bland dessa finner vi fruar, döttrar och pigor; de omnämns alltså i relation till en man.⁵² Till skillnad från männen har inga kvinnor egna yrken tillagda till sina personnamn. Vi har också några kvinnor med binamn såsom Katarina papegoja eller Kristin i bästa måtta.⁵³ I likhet med dessa finns det även några andra kvinnor som inte omnämns i förhållande till en man. Deras sociala ställning är svår att

⁵⁰ Totalt nämner 414 notiser misshandel, tre av dessa har dömts som edsöresbrott, ett som rån och därmed som högmålsbrott. 26 andra fall innehåller antingen vittnesmål om misshandel, löfte om värfemålsedgång eller utförd edgång.

⁵¹ Jag har inte studerat dråp; straffet för dråp var halshuggning. I vissa fall betalade dråparen istället det som kallas mansbot.

⁵² *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 26, 65, 78, 82, 111, 154, 194, 222, 308, 340, 367, 370, 410, 414.

⁵³ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 78, 282. Det har tolkats som att de är sexarbetare. Dahlbäck (1988) s. 99. Men papegoja kan också syfta på att Katarina var pratglad. Eva Brylla, ”Kapitel 16. Binamn”, i Staffan Nyström (red.), *Namn och namnforskning: Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn*. Version 2 (Uppsala 2021) s. 190.

bedöma, men vissa av dem kan ha varit änkor.⁵⁴ En änka hade rätt att fortsätta driva sin avlidne makes verksamhet, tills hon gifte om sig. En del kvinnor som döms nämns aldrig vid namn, vi får enbart reda på att de är en mans dotter eller fru.⁵⁵ I några av dessa fall verkar dock kvinnan ha varit närvarande i rådstugan eftersom det står att hon ”räckte handen” för boten. Det finns några undantag: Cort åkare döms exempelvis till tolv mark för att hans hustru slog en annan kvinna. Det finns tre fall då det explicit står att en man döms för en våldshandling som hans hustru har begått.⁵⁶ Men det kan inte uteslutas att kvinnorna representerades av sina makar eller fäder också i andra fall.

Skrivaren hänvisade till majoriteten av manliga förövare och offer genom deras förnamn och antingen patronymikon eller yrke. Om mannen var någons tjänare lade skrivaren i regel till den mannens namn också, till exempel Mattis, Olaff Bomans dräng. I flera fall nedtecknade skrivaren enbart vem drängen tjänade, på samma sätt som många kvinnor enbart benämndes som någons hustru.⁵⁷ Det indikerar att rådstugan ofta såg stadens invånare som en del av ett hushåll snarare än som individer, och detta hushåll representerades av hushållsföreståndaren. De inblandade i misshandelsfall var inte marginaliserade personer utan förövarna kom från olika sociala grupper. I materialet återfinner vi exempelvis rådmän, skrivare, munkar, hantverkare, köpmän och drängar.⁵⁸ Den högsta eliten, frälset, förekommer mycket sällan antingen som offer för eller förövare av våldsbrott.

Att inspektera skador

Det var enligt lagen konsekvenserna som stod i fokus då misshandelsfall skulle bedömas och straffet utmätas. Men hur gick detta till? Vilka var det som utvärderade och inspekterade offrets kropp? I europeiska städer användes redan sedan 1000-talet medicinska experter som vittnen vid rättegångar och praktiken blev allt vanligare under 1200-talet.⁵⁹ Detta verkar inte ha varit etablerad praxis i Stockholms rådstuga. I bara två notiser förekommer stadens bårdskärare (barberare) i rätten.

Bårdskärarna var ansvariga för basal sjukvård i staden. De fungerade dels som barberare, men bandagerade också sår, behandlade brutna ben, utförde åderlätning och amputerade kroppsdelar. Bårdskärarna hade ett eget skrå och titulerades

⁵⁴ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 3, 14, 65, 181, 222, 308.

⁵⁵ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 194, 222, 257, 387.

⁵⁶ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 116. Cort blev till synes helt benådad av borgmästaren och kungens fogde ”för Guds skull.” Andra exempel: *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 196, 298

⁵⁷ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 65, 130, 170, 207, 232, 352, 280, 233, 361, 405, 412,

⁵⁸ Österberg & Lindström (1988) s. 137.

⁵⁹ Carmel Ferragud, ”Expert Examination of Wounds in the Criminal Court of Justice in Cocentaina (Kingdom of Valencia) during the Late Middle Ages”, i Wendy Turner & Sara M. Butler (red.), *Medicine and the Law in the Middle Ages* (Leiden 2014) s. 110–112; Katherine D. Watson, *Forensic Medicine in Western Society: A History* (New York 2011) s. 32–40.

mästare. I Stockholm fanns i regel tre till fem bårdskärare och en av dem var den officiella stadsfältskären. Detta innebar att han skulle infinna sig vid slagsmål och misshandel för att hjälpa de sårade. Från 1480-talet omnämner tänkeböckerna också läkare men det är inte klart om detta syftar på utbildade läkare eller helt enkelt är en annan term för bårdskärare.⁶⁰ Det bör med andra ord ha funnits personer med kompetens att utvärdera sår och skador.

Själva inspektionen av skador borde vara av väsentlig betydelse för rätten som lade sådan vikt vid sår och skador. Trots detta är det, i de flesta fall, outtalat vem som utrett vilka skador offret hade fått. Det finns bara fem fall då det överhuvudtaget noterats vem som utvärderat offrens kropp eller hälsa. I ett av dessa fall vittnade sex män att en man vid namn Jens Lumini, varken var slagen eller huggen, utan hans kropp var helt svart. Det är oklart vad detta betyder, men vi får kanske anta att Jens var död och att hans kropp hade omfattande likfläckar. Vittnena tycks ha varit en grupp av vanliga män, tre av dem har yrkestitlar: två skräddare och en murarmästare.⁶¹ I ett annat fall vittnade Nic. Mangsson att en person som kallas Curitasonen hade åtta sårsmål. Detta vittnesmål följs dock inte av en dom. I ytterligare ett fall kallades Laurens Perman att "låta se" Henrik Serkensoo för att vittna om denne var blå och blodig. Laurens gick ed på att Henrik varken var blå eller blodig.⁶²

Bårdskärarna nämns i en notis från den 8 november 1481 då alla bårdskärare beordrades att inspektera Henrik Mulle och flera andra i staden, för att kontrollera om de hade spetälska. Några dagar senare kom tre bårdskärare, tre "mästare," och vittnade om att Henrik hade spetälska.⁶³ Bara i ett enda fall bar bårdskärarna vittnesmål om skador som inträffat i ett misshandelsfall. Mäster Berend vittnade att Olaff Rytter hade brutit ett revben när Andres Jonsson knuffade honom och han då föll på en stubbe utanför Skymblepenings dörr.⁶⁴ Olaff Rytter var borgare i Uppsala och möjligen kallades bårdskäraren in av detta skäl. Olaff Rytter hade kanske varken vänner, släktingar eller grannar i Stockholm, som kunde fungera som vittnen. Det är också tänkbart att mäster Berend kallades in då det var en inre skada som skulle utvärderas och inte en yttre synlig.

⁶⁰ Dahlbäck (1988) s. 148–153.

⁶¹ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 148.

⁶² *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 278, 413.

⁶³ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 385, 386.

⁶⁴ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 306.

Sår och blåmärken – straffmätning satt i system

Tänkeböckernas notiser är så kortfattade att de flesta fall enbart består av en eller två meningar. Ett exempel är: ”Erik åkare saker 24 mark, eftersom han bad sina drängar slå Joan åkare, de gjorde honom två sårsmål och sex mark för ett blåmärke. *Tenetur* en mark.”⁶⁵ Med undantag av att Erik beordrade andra att utföra misshandeln, är fallet typiskt. Citatet fångar några centrala komponenter i rådstugans straffutmätning. Det sågs inte som *ett* fall av misshandel utan varje skada betraktades som en separat enhet som ledde till en specifik saköressumma och därefter adderades de olika summorna till den slutgiltiga boten. I denna kortfattade brottsbeskrivning refererade skrivaren både till handlingen (bad dem slå) och till de fysiska markörerna som bar vittne om det som inträffat (sårmålen; ett blåmärke).⁶⁶

Vanliga beskrivningar av misshandel är att slå någon, att hugga någon, att knuffa någon, att hårdra någon och att dra kniv. Vi finner några andra uttryck, till exempel att slåss, men detta används oftast i en specifik situation då de inblandade hade brutit gillefriden genom att slåss i gillestugan. Det var då fridsbrottet som stod i fokus och det ledde till en bot på 40 mark.⁶⁷ Vi hittar också några andra varianter av våldsutövning, till exempel två fall då förövaren hade bitit en annan man. Men det allra vanligaste uttrycket är att slå någon, utan vidare specificering. Straffutmätningen för detta varierade från böter på sex mark upp till 48 mark.⁶⁸ En hel del fall är som det inledande exemplet med Paul och Magnus; det förblir oklart vad som lett till en högre eller lägre bot även om vi kan anta att det är offrets skador som låg till grund för straffet. I många andra fall kan vi dock se hur rätten utvärderade misshandel. Vi kan spåra ett någorlunda konsekvent system som var i linje med lagens anda, även om rätten inte alltid följde de specifika bestämmelserna. Detta system följdes med stor sannolikhet också i de övriga fall som till synes enbart beskriver förövarens handlingar (att slå, hugga eller bita någon).

Som redan noterats är detta ett tänkesätt där konsekvenserna av våldet stod i centrum. Detta kan vi exempelvis se i fallet med Erik åkare, som fick böta 24 mark för två sår och sex mark för ett blåmärke. I detta system ledde ett blåmärke till en bot på sex mark, i vissa fall tolv mark, ett sår straffades med tolv mark medan ett sår i huvudet gav en bot på 20 mark. Det finns självklart undantag från dessa regler men det är en underliggande generell princip. Ett annat representativt

⁶⁵ ”Erik aakare zaker xxiiij (24) marck, ty han badh sina drenge slaa Joan aakere, som the och gjorde honom tw saare maal, och vj (6) marck fore en blanath. *Tenetur* i (1) marck.” *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 194.

⁶⁶ För en studie av terminologin för våldsgärningar i de två landslagarna, se: Karin Hassan Jansson, ”Våldsgärning, illgärning, ogärning. Könskodat språkbruk och föreställningar om våld i den medeltida landslagen”, i Eva Österberg & Marie Cronberg Lindstedt (red.), *Väld: Representation och verklighet* (Lund 2006) s. 145–165.

⁶⁷ Det finns flera exempel på detta. Se till exempel: *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 26, 181. Den 27 november, 1482 var det tydligen ett större slagsmål i en av gillestugorna. Fem män dömdes för misshandel samt för att ha brutit gillefriden. *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 391.

⁶⁸ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 130, 252.

exempel är: ”Hanis Dene saker 18 mark för att han slog Olaff Swensson tre blåmärken och tolv mark [för ett] blodsår. *Tenetur* fem mark.”⁶⁹ Det första beloppet, 18 mark, är helt enkelt summan av sex mark per blåmärke, precis som Erik åkares bot på 24 mark är summan av tolv mark per sår.

Detta system var så accepterat och välbekant att skrivaren ofta tog det för givet och därmed uteslöt information som vi kan anse väsentlig. I flera fall har skrivaren till exempel inte noterat det totala bötesbeloppet: ”Jacob Benctsson saker för fem sårsmål, ty han slog sin måg Mattis Jensson. *Tenetur* åtta mark.”⁷⁰ Det måste ha varit självklart för rätten vad summan blev. Ett annat exempel som tydliggör hur straffutmätningen fungerade rör en viss Peder skraddare och Andres skrivare. I tänkeboken beskrivs deras fall på följande sätt: ”Samma dag, räckte Peder skraddare handen för tolv mark för varje sår han gjorde Andres skrivare och 20 mark för ett huvudsår, och [han skall gå] sexmannaed för det som han inte bekände: han och hans dräng har fem sår. *Tenetur* fem mark.”⁷¹ Andres skrivare dömdes samma dag för de fem sår han i sin tur hade tillfogat Peder och hans dräng. Fallet tydliggör den metod som användes då straff skulle utmätas för misshandel.

Naturligtvis var detta system varken helt konsekvent genomfört eller statistiskt. Det finns som sagt en hel del undantag; dessutom förändras det över tid. Att orsaka ett blåmärke skulle bötas med sex mark. Då och då straffades detta emellertid med tolv mark utan att det motiveras varför. Runt 1480 blir detta regeln, och ett blåmärke bötfälldes med tolv mark.⁷² Det verkar med andra ord som att ett blåmärke och ett sår efter denna tidpunkt bedömdes vara lika allvarliga.

Straffutmätningen följer som sagt lagens anda med sitt fokus på skador som avgränsade, mätbara enheter. Om vi jämför andra aspekter av stadslagen med den rättsliga praktiken, finner vi en svagare koppling mellan vad lagstiftarna ansåg viktigt och vilka fall som behandlades i rådstugans domstol. Stadslagen innehåller många bestämmelser som fastställer när en lytesbot skulle betalas ut.⁷³ Men under de tio år som studerats här förekom bara två fall då skrivaren noterat att ett offer för våld hade fått någon form av permanent skada. I ett av dessa hade Mattis

⁶⁹ ”Hanis Dene zaker xviii (18) marck fore thet han slog Olaff Swensson iij (3) blånade och swa xij (12) marck blodh saar. *Tenetur* x (10) marck.” *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 222.

⁷⁰ ”Jacob Benctsson zaker v (5) saaremaal, ty han slog sin maag Mattis Jensson. *Tenetur* viii (8) marck.” *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 154, se även: s. 387, 389.

⁷¹ ”Eodem die rechte Peder skreddare handenä [for] xij (12) marck fore hwart saar, som han gjorde Andres scriffuare, och xx (20) marck for eth hoffwd saar ok vj (6) manna lagh for thet, som han ecke bekenis: han ok hans dreng haffua v (5) saar. *Tenetur* v (5) marck.” *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 381.

⁷² Det finns tre fall före 1480 när ett blåmärke bötfälldes med tolv mark. *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 118, 198 (två fall samma sida). Det finns vidare ett fall från 1482 där ett blåmärke straffades med en sexmarksbot. *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 364. Totalt finns det 39 fall som nämner blåmärken, straffutmätningen i fyra av dessa är oklar, fyra följer som nämnts i teckenmönstret, medan 31 fall följer det mönster jag beskrivit.

⁷³ Ekholst (2021).

kopparsmed slagit sin dräng *ofärdogh*. Adjektivet betyder vanför.⁷⁴ Det omnämns dock inte att han betalat ut en lytesbot.⁷⁵ Enligt stadslagen hade en husbonde rätt att slå sin tjänare till goda gärningar och dygd, men om han orsakade sår, blodvite eller slog tjänaren blå eller blodig kunde han åtalas, vilket alltså hände i detta fall.⁷⁶ I tänkeböckerna misshandlar drängar hantverkare, och hantverkare misshandlar drängar, både sina egna och andras. Straffutmätningen påverkas inte av förövarens eller offrets sociala ställning, vilket ytterligare förstärker bilden att rätten enbart såg till skadorna som orsakats av våldet.

Ett annat fall som nämner funktionsnedsättningar är mer detaljerat. Det är också det enda som nämner betalning av en läkares lön. Swen Nielsson, en skräddardräng, dömdes till en bot på 20 mark för ett huvudsår ur vilket benbitar togs ut och 24 mark för två sår och i tillägg till detta sex mark för lytet. Det står uttryckligen att dessa sex mark skulle gå direkt till offret. Det måste ha varit mycket svårt för drängen Swen att betala den totala summan. I detta fall finner vi att tre hantverkare, Botvid grytgjutare, Laurens guldsmed och Joan skräddare, ”räckte handen och lovade för” saköret samt för läkares lön.⁷⁷ Det var inte ovanligt att andra män ”lovade för” någons böter som det kallades på fornsvenska, ibland användes den latinska beteckningen *fideussit* istället.⁷⁸ Exakt vilket ansvar detta medförde är inte klart, men vi får anta att löftesmännen fungerade som garantier för att böterna skulle betalas.

Vi kan också notera vad som saknas i tänkeböckernas domar. Till att börja med återfinns inget omnämnande av smärta eller lidande. I dagens Brottsbalk definieras misshandel som att orsaka en annan människa kroppsskada, sjukdom eller smärta. Misshandeln anses som grov om förövaren tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom. Synnerligen grov är misshandeln om kroppsskadan är bestående eller orsakat synnerligt lidande.⁷⁹ Denna aspekt skiljer det moderna rättstänkandet från medeltidens; smärta och lidande är frånvarande i både lagstiftning och domsprotokoll. Även om skadornas allvar påverkade straffutmätningen och i sin tur var kopplad till offrets lidande, är det inte en faktor som togs med i bedömningen.

En aspekt där rättspraktiken inte avspeglar lagstiftningen är avhugg av kroppsdelar. Att precisera de bötessummor som skulle betalas för olika avhuggna kroppsdelar var uppenbarligen viktigt för lagstiftarna. Detta ser vi däremot inte alls i rättspraxis, eftersom det helt saknas fall som omnämner avhugg av

⁷⁴ Knut Fredrik Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* (Lund 1884–1973), ”ofärdhogher.”

⁷⁵ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 46.

⁷⁶ MESt, Sårsmål med vilja 17. Andra fall där hantverkare bötfälls för att ha slagit sina egna drängar: *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 195, 372. Ett intressant fall från 1476 beskriver hur Hanis kopparsmed bötfälldes för att ha slagit sin dräng Peder. Skrivaren har senare tillagt att kopparsmeden dog kort därpå, dräpt av sin dräng. Peder blir benådad och hans böter reducerade på grund av hans fattigdom och för att han försvarade sig själv. *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 53.

⁷⁷ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 85.

⁷⁸ Se till exempel: *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 87, 88, 264, 336. Exempel på det svenska uttrycket ”lovade för”: *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 247, 312, 325, 363.

⁷⁹ Brottsbalken, 3 kap, 5§, 6§. <<https://lagen.nu/1962:700#K3P5S1>>

kroppBLEMAR. Här ser vi alltså en klar diskrepans mellan vad lagstiftarna ansåg var viktigt att utreda och vad som faktiskt inträffade under vardagsbråk och slagsmål i staden. Forskare har tolkat tarifferna som sedvanerätt eftersom de är kasuistiska, det vill säga lagrummen presenteras som specifika fall till skillnad från generella rättsregler.⁸⁰ Detta är sannolikt korrekt, men det påminner oss om att sedvanerätt inte nödvändigtvis baseras på vad som faktiskt hade hänt och som därför behövde regleras, utan på vad lagstiftarna trodde kunde hända. Patrick Wormald kallade denna typ av lagstiftning för ”besatt” i och med att nedtecknarna försökte finna alla möjliga situationer som kunde uppstå och behövde regleras.⁸¹ Detta är på många sätt sant, men i sin besatthet är den också fantasirik och skildrar vad som var möjligt, inte bara vad som var troligt.

Bestraffning och förlikning

Stockholms rådstugurätt kände till lagens bestämmelser och följde dem till en viss punkt. Den använde sig av lagens hierarkier av olika sår och skador och böt-fällde förövarna för dessa. I vissa fall har de gjort analogiska tolkningar av lagen. Där stadslagen skriver att man skall bötfällas till sex mark om man drar ett svärd, så använde rådstugan detta för att straffa de som drog kniv. Rådstugan använde lagens definitioner för att hårdra någon, knuffa någon och örfila någon. Före cirka 1480 sågs ett blåmärke som lika allvarligt som att örfila någon men efter detta som ett sår. Rådstugan avviker däremot från stadslagens begreppsapparat för sår. I stadslagen var ett fullsår en mycket allvarlig skada som tydligt separerades från andra sår, men detta återspeglar inte hur termen fullsår används i domstolen. Stockholms rådstugurätt använder begreppen sår, blodsår och fullsår om likvärdiga skador. Undantaget från detta är sår i huvudet som bestraffades hårdare i enlighet med stadslagens bestämmelser.

Rådstugan baserade sin straffutmätning på skadorna som förövaren hade orsakat. I tänkeboken beskrivs sår och blåmärken som klart avskilda och mätbara enheter som alla hade en prislapp. I rättens fokus på skadorna som separata enheter kan vi se lagens anda: Både lag och rättspraxis presenterar kroppen som ett vittne till en händelse, där skador bokstavligen kunde mätas och räknas. Hur denna bedömning gick till – hur de avgjorde att en man hade just tre sår och två blåmärken – framgår inte av tänkeböckerna. Bårdskärarna framträder inte uttalat som vittnen; förutom i ett fall lyser de med sin frånvaro i misshandelsärenden. Gärningsmannens motiv påverkade till synes inte straffutmätningen, och det

⁸⁰ Oliver (2011) s. 13. Thomas Lindkvist, ”Law and the Making of the State in Medieval Sweden: Kingship and Communities”, i Antonio Padoa-Schioppa (red.), *Legislation and Justice* (Oxford 1997) s. 212; Janken Myrdal, *Det svenska jordbrukets historia: Jordbruket under feodalismen 1000–1700* (Stockholm 1999) s. 23–24.

⁸¹ Patrick Wormald, “*Lex Scripta and Verbum Regis*: Legislation and Germanic Kingship from Euric to Cnut”, i *Legal Culture in the Early Medieval West: Law as Text, Image, and Experience* (London 1999) s. 12.

gjorde inte heller offrets lidande. Istället tillämpade rådstugan ett nästintill automatiserat, effektivt system för att avgöra misshandelsfall.

Flera historiker har konstaterat att den medeltida domstolens mål ofta var att förlika stadens invånare och att rådstugan var en plats för medling och försoning. Detta gällde dock framförallt för mildare former av brott; rådstugan tvekade inte att döma folk till döden för stöld eller dråp. Som Dag Lindström och Eva Österberg skriver var straffutmätningen en blandning av realistisk mildhet och grymhet: Antingen återintegrerades brottslingen i samhället eller förvisades helt.⁸² Våld var på en och samma gång en vardagshändelse men också uttryck för en konflikt som behövde lösas för att bevara friden i staden. Genom att bestraffa den skyldige med böter fick offret kompensation och de två parterna kunde försonas. Dessutom ville naturligtvis staden och kungen ha sin del av böterna. I linje med detta vill jag framföra en hypotes om hur bötessystemet i 1400-talets Stockholm kan ha fungerat i praktiken. Enligt min tolkning är den summa som anges som saköre det maximala belopp som förövaren kunde krävas på. Summan efter *tenetur* gick till kung och stad, och de lämnade det sedan öppet för de två parterna att förlikas om målsägarboten. Eftersom bötesbeloppen i de flesta fall svårigen eller omöjligen kunde betalas på plats och eftersom detta dessutom var ett samhälle vars invånare inte använde mynt särskilt ofta, måste betalningen ha gått till på annat sätt. Sannolikt skedde betalningen över tid, med delbetalningar, men också i form av arbete eller tjänster. Stadslagen öppnar för denna möjlighet. Lag-en stipulerar att om den dömde inte kunde betala boten så skulle han gå till arbete först för målsägaren och sen för kung och stad.⁸³ En möjlighet är att förlikningen mellan de två parterna om hur betalningen skulle gå till, och även den slutliga summan, skedde utanför domstolen. Rådstugan blandades bara in igen om konflikten inte kunde lösas.⁸⁴

Ett fall vittnar om detta förfarande. Vi har redan mött Olaff Rytter, borgaren från Uppsala. Han bröt ett revben när Andres Jonsson knuffade honom. Andres var inte vem som helst: Han var en av borgmästarna i Stockholm. Han dömdes till en bot på 36 mark för att ha skadat Olaff och efter detta står *tenetur* fem mark. Skrivaren har vid ett senare tillfälle strukit över *tenetur*-summan och lagt till anteckningen att den andra borgmästaren, rådet och kungens fogde benådade honom. Det är kanske inte förvånande att Andres slapp betala den sistnämnda summan om den gick till stad och fogde.⁸⁵

I detta fall är det tydligt att *tenetur*-beloppet inte är hela boten. En senare notis tydliggör att Andres fortfarande förväntades betala Olaff Rytters del av boten. Vi vet detta enbart på grund av att Andres tydligen var ovillig att göra rätt för sig.

⁸² Österberg & Lindström (1988) s. 156–158. Se också: Österberg (1995) s. 119–120; Marja Taussi Sjöberg, *Rätten och kvinnorna* (Stockholm 1996) s. 24.

⁸³ MESt, Rådstugubalken VIII.

⁸⁴ Dock fick man inte betala böter i hemlighet till målsägaren utan att fallet togs upp inför rätta. MESt, Rådstugubalken X.

⁸⁵ Det finns många fall där stadskrivaren noterat att den dömde benådats från *tenetur*-beloppet vilket ofta då har blivit överstruket.

Rådet påminde honom åtta månader efter domen att han skulle betala målsägarboten. Två dagar senare gjorde Andres till slut det; Olaff Rytter kom inför rätten och berättade att Andres hade betalat honom 16 mark, en summa som han var nöjd med.⁸⁶ Vad skulle då Andres enligt lagen betala? Misshandelsböter skulle treskiftas och då borde varje tredjedel alltså vara tolv marker. Summan som Olaff fick var, med andra ord, högre än en tredjedel, medan det angivna *tenetur*-beloppet var betydligt lägre än de två-tredjedelar som stad och kung skulle erhålla. Som nämnts var *tenetur*-summan i regel mycket lägre än bötesbeloppet: 20 procent av det angivna saköret.⁸⁷ Min föreslagna tolkning av detta system är att kungens fogde och rådet relativt konsekvent sänkte sin del av böterna, med syfte att förbättra möjligheten för förövaren att göra rätt för sig och därmed för de två parterna att förlikas. I några fall innebar det alltså att målsägaren erhöll en högre summa än vad som borde ha utgått. Hur dessa förhandlingar gick till och vilka summor som sedan bytte händer påverkades med stor sannolikhet av kontexten: de inblandades sociala ställning framförallt. Den högre målsägarboten i detta fall kan då förklaras utifrån de två parternas höga sociala ställning och förmögenhet.

I senmedeltida Stockholm ledde våldsanvändande i regel inte till skam eller stigma för förövaren. Detta blir också tydliggjort av fallet ovan: Andres var en av borgmästarna och hans brott hade ingen inverkan på hans delaktighet i rådet och stadens styrelse. Fysiskt våld kunde användas av alla, oavsett social ställning och kön. Kvinnor brukade våld i betydligt lägre grad än män (om vi går efter tänkeböckerna), men när de gjorde detta behandlades de precis som män. Deras handlingar beskrevs på samma sätt och bestraffades enligt samma system med fokus på konsekvenserna. Det som var viktigt för rådet var att konflikterna inte eskalerade och störde friden som tillät stadens näringsliv att fungera.

⁸⁶ *Stockholms tänkeböcker 1474–1483*, s. 306, 342.

⁸⁷ Ekholst (1999) s. 12.

